

DR. JONAS MARDOSA

Vilniaus pedagoginis universitetas

KRYŽIAUS DIENOS XX a.: KRIKŠČIONIŠKA IR ŽEMDIRBIŠKA TRADICIJA

Straipsnyje aptariamos Kryžiaus dienų, švenčiamų tris dienas prieš Šeštines, apeigos, jų eiga ir tikslai. Prieinama išvada, kad bendros šventimo tradicijos Lietuvoje nebūta, tačiau nėra ir aiškaus regioniskumo. Kryžiaus dienų eiga priklausė nuo kaimo bendruomenės, kuri šias apeigas atlikdavo narių sutarimu. Atskiri kaimai turėjo ir savus apeigų papročius. Daugiau skirtumų tarp etnografinių regionų yra apeigų laiko atžvilgiu. Aukštaitijoje kryžius dažniau lankydavo tuoj po pusryčių, Žemaitijoje – po pietų, o Suvalkijoje – saulei tekant. Apeigų metu visoje Lietuvoje buvo giedama Visų Šventųjų litanija. Daug kur, ypač Žemaitijoje ir Aukštaitijoje, giedama ir giesmė „Pone Karaliau“.

Kryžiaus dienų minėjimas buvo gyventojų religingumo išraiška. Tačiau jau Kryžiaus dienų atsiradimo ir įsitvirtinimo metu Europoje šalia krikščioniškų tikslų buvo ryškūs ir žemdirbiški siekiai. Lietuvoje ši tradicija buvo perimta – dar po Pirmojo pasaulinio karo kai kur žmonės pasninkaudavo ar net nedirbdavo. Šie Bažnyčios reikalavimai buvo derinami su žemdirbio gyvenimo aktualijomis. Žinoma daug draudimų dirbti, perspėjimų apie ūkio nesėkmes nepaisantiems Bažnyčios reikalavimų. Dažniausiai draudimai paremti maginiu mąstymu ir yra aiškūs magijos liaudiškojo pritaikymo religiniams reikalavimams pavyzdžiai. Krikščioniškų ir žemdirbiškų siekių santykis apeigose nebuvo pastovus, kartais (ypač blogais metais) vyraudavo žemdirbiški tikslai. Tačiau abiejų tikslų sutapimas palaikė Kryžiaus dienų gyvybingumą ir reikalingumą, nes pagrindas visuomet išliko krikščioniškas ir jį palaikė Bažnyčia.

Straipsnyje apžvelgiama negausi medžiaga apie Šv. Morkaus dienos šventimą. Kryžiaus dienos per Šv. Morkų, XIX a. buvusios gan reikšmingos, po Pirmojo pasaulinio karo nebuvo labiau paplitusios. Kaimuose jų tikslas buvo labiau žemdirbiškas, bet mažiau susijęs su kaimo bendruomene. XX a. per Šv. Morkų Lietuvoje kai kur dar buvo giedama prie kryžių ar kapinėse.

XX a. sparčiai nyksta žemdirbiški papročiai ir maginiai motyvai, o perėjus prie vienkemių sistemos natūraliai nyko visos bendruomeninės apeigos ir papročiai. XX a. kaimo bendruomenės ir apskritai žmonių gyvenime ima silpnėti religijos įtaka ir pirmiausia tos kolektyvinės religinio gyvenimo formos, kur svarbi žemdirbiška tradicija. Kryžiaus dienų šventimas išnyko sovietų valdžiai draudžiant kolektyvines religines apeigas. Be to, kuriant gyvenvietes buvo sunaikinti vienkiemiai ir dar išlikę gatviniai kaimai, kurie iki tol buvo kaimo bendruomenės religinių apeigų vieta atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę, mėginimai atgaivinti Kryžiaus dienų šventimą buvo tik pavieniai žmonių religingumo pavyzdžiai.

ĮVADAS. Kryžiaus simbolis ir pats kryžius dažnai buvo apeigų, žmonių darbų centre. Kiekvieno kaimo teritorijoje kryžių buvo po keletą –

vieni buvo pačiame kaime, kiti šalia jų kryžkelėse, pakelėse ar netgi laukuose. Kryžiai buvo statomi įvairiomis intencijomis atskirų ūkininkų, bendromis kaimo, organizacijų ir pan. pastangomis. Svarbiausi buvo kryžkelėse pastatyti bendrieji kaimo kryžiai. Visi jie, ypač prieš atlaidus, šventės būdavo puošiami gėlėmis, vainikuojami, prie jų meldžiamasi individualiai. Tačiau svarbiausia buvo kolektyvinės apeigos per Kryžiaus, arba vadinamąsias „Kryžiavas“, dienas. Šiomis dienomis žmonės meldavosi prašydami Dievą derliaus, sėkmės, sveikatos, apsaugos nuo nelaimių.

Kryžiaus dienos (lot. *Dies rogationum* – maldavimo diena) švenčiamos balandžio mėn., t.y. Šv. Morkaus dieną, taip pat trys dienos prieš Šeštines. Tomis dienomis iš bažnyčių prie kryžių eina procesijos, giedama Visų Šventųjų litanija, o kaimuose rengiamos procesijos prie kryžių su ta pačia litanija. Šv. Morkaus pamaldų pradžia siekia popiežiaus Liberijaus laikus (325–366); jis įsakė tą dieną melsti Dievą palaimos būsimam derliui¹. Prieš Šeštines Kryžiaus dienos pradėtos švęsti Viene, Prancūzijoje, apie 470 metus. Vyskupas Šv. Mamertas įsakė savo vyskupijos tikintiesiems daryti atgailą, pasninkauti ir tris dienas rengti procesijas prašant Dievą, kad atitolintų tuo laiku Prancūziją slegiančias nelaimės: žemės drebėjimus, gaisrus, karus, nederlių, nes tais metais Prancūziją ištiko sausra, o vėliau – liūtys. Orleano sinodas 511 m. įsakė kasmet rengti procesijas visoje Prancūzijoje. Buvo nurodyta tris dienas prieš Šeštines pasninkauti ir susilaikyti nuo sunkių darbų. Kryžiaus dienų procesijų paprotys greitai perėjo į Ispaniją. Anglijoje jas įvedė Cloveshoe sinodas 747 m. Popiežius Leonas III jas įteisino apie 800 metus. Vokietijoje Kryžiaus dienos švenčiamos nuo 813 m. Romoje šių dienų procesijos žinomos jau popiežiaus Leono III laikais (795–816)². Yra duomenų, kad Maldavimo dienos Prancūzijoje (Šampanėje ir Lotaringijoje) be procesijų buvo išlikusios ir XX a. antrojoje pusėje. Kryžiaus dienos iš pradžių buvo švenčiamos tris dienas, pradedant trisdešimt šeštą dieną po Velykų. Pirmą dieną melstasi dėl šienapjūtės, antrą – dėl javapjūtės ir trečią – dėl žiemkenčių sėjos ar vynuogių nuėmimo. Kartais tikinčiųjų procesijos apėidavo laukus, kai kur pirmą dieną šventino šulinius ir šaltinius, netgi avilius; juos apibarstydavo druska³.

Lietuvoje pirmą kartą Kryžiaus dienos minimos 1525 m. „Vilniaus kapitula nustatė Kryžiaus dienų ir kitų procesijų tvarką: pirmąją Kryžiaus dieną procesija iš katedros eina į Šv. Dvasios bažnyčią, antrąją –

¹ *Lietuvių enciklopedija*, t. 13. Boston, 1958, p. 169–170.

² J. Vaišnora, MIC, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, Roma: LKMA, 1958, Nr. 5, p. 135–136; *Lietuvių enciklopedija*, t. 13, p. 170.

³ Žx.: *Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники*, Москва, 1977, p. 46–47.

į Šv. Jono bažnyčią, trečiąją – į Šv. Jono ir Šv. Marijos Magdalenos“. Čia buvo numatytos procesijos iš katedros į Šv. Jurgio bažnyčią ir per Šv. Morkų. Iš Vilniaus Kryžiaus dienų procesijos ėmė plisti ir visose Lietuvos bažnyčiose. Kaimų parapijose procesijos iš bažnyčios pradėjo eiti į kapines ar prie kryžiaus, ir paskui šios dienos buvo pradėtos švęsti be kunigo⁴.

Lietuvių etnologijoje išsamesnių Kryžiaus dienų tyrinėjimų neturime. V. Milius šventės papročius yra nagrinėjęs kryžių ir koplytėlių liaudies papročiuose kontekste⁵. Prieš Šeštines buvusios Kryžiaus dienos atskirais aspektais nagrinėtos I.R. Merkienės⁶. Tyrinėdami liaudies papročius, apie šventes (taip pat ir Morkaus dieną) yra rašę J. Balys⁷, A. Vyšniauskaitė⁸. Kaip vieną iš kaimo bendruomeninio religinio gyvenimo formų yra nagrinėjęs J. Mardosa⁹. Nemažai fragmentinių žinių randame kraštotyrimų straipsniuose, atsiminimų knygose. Tuo tarpu Šv. Morkaus dieną buvusios Kryžiaus dienos nėra nagrinėtos. Taigi iš esamų darbų klostosi gana fragmentinis šventės paveikslas. Atskiri tikėjimai, burtai, skirti šioms dienoms, užtinkami Lietuvių tautosakos archyve (jie taip pat skelbti J. Balio minėtuose darbuose), rankraštiniuose kraštotyrimų medžiagoje. Straipsnyje plačiau naudoti Vilniaus pedagoginio universiteto studentų istorikų rinkti duomenys apie bendruomeninį religinį gyvenimą XX a. Skirtingose Lietuvos vietose užrašyta kone 100 respondentų atsiminimų apie Kryžiaus dienas ir apie jų papročius. Iš šios medžiagos matyti, kad XX a. dėl aiškaus religinio prado vyravimo, esminis šventės ir apeigų modelis išlieka tapatus visoje Lietuvoje. Savitesni papročiai tekste pažymimi nurodant vietovę.

Straipsnio tikslas – panagrinėti Kryžiaus dienų eigą, apeigas ir papročius Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje, išryškinti specifinius jų bruožus skirtinguose regionuose, nustatyti krikščioniškų ir žemdirbiškų tradicijų santykį.

⁴J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, p. 135–136.

⁵V. Milius, *Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose*, LKMA *Metraštinis*, t. 11, Vilnius, 1997, p. 213–215.

⁶I.R. Merkienė, *Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje: etnokultūrinio tapatumo savybės*, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, Vilnius, 1999, p. 213–215.

⁷J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius, 1993, p. 187–190; J. Balys, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, MD, 1986, p. 122, 142.

⁸A. Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, Kaunas, 1993, p. 81.

⁹J. Mardosa, *Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje*, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, Vilnius, 1999, p. 139–141.

KRYŽIAUS DIENOS KAIMO GYVENIME. Kadangi Kryžiaus dienos švenčiamos prieš Kristaus Žengimo į dangų šventę, t.y. Šeštines, kurios pažymimos praėjus keturiasdešimčiai dienų po Velykų, o ši šventė yra kilnojama, taigi ir Kryžiaus dienos neturi pastovios datos – joms tenka laikas tarp gegužės 4 ir birželio 2 dienos. I.R.Merkienė pateikia gana originalių minčių apie šios dienos valstietiškus papročius. Pasak jos, „Kryžiu“ dienų laikas nustatomas „<...> pagal saulės ir mėnulio kalendorių. Pats darbymetis – pavasarinis arimas ir sėja, tačiau XX a. pradžioje daugelis nedirbdavo imtis šių darbų tol, kol kaimo bendruomenė nepagiedodavo prie vieno ar keleto kaimo bei laukų kryžių“¹⁰. Visų pirma Kryžiaus dienos nenustatomos pagal saulės ir mėnulio kalendorių. Tai dienos prieš Šeštines, o ši šventė nustatoma pagal Velykas (kaip sakyta, Šeštines – Kristaus Žengimo į dangų šventė švenčiama praėjus 40 dienų po Velykų¹¹). Ir tik kasmetinė Velykų data nustatoma pagal minėtus šviesulius. Šventimo diena nustatyta 325 m. Nikėjos Susirinkime: pirmas sekmadienis po pavasario lygiadienio (tarp kovo 21 d. ir balandžio 25 d., o maždaug nuo VIII a. artimiausią sekmadienį po lygiadienio – pirmos pavasarinės mėnulio pilnaties¹². Taigi pagal Velykas kilnojamosios tampa visos ikivelykinės ir povelykinės šventės¹³. Šeštines tik labai retais atvejais gali pasitaikyti gegužės pradžioje, bet gali būti ir šio mėnesio pabaigoje. Todėl nepradėti arimo ar sėjos darbų be Kryžiaus dienų giedojimo vargu ar galėjo ryžtis net ir labiausiai tikintis valstietis, nes pavasarį su darbais sudelsimas net vieną dieną gali būti pražūtingas. Kas kita su darbais per Kryžiaus dienas.

Kryžiaus dienų minėjimas buvo gyventojų religingumo išraiška. Bažnyčia buvo įvedusi ir šių dienų pasninką. Nors viduramžiais tie reikalavimai buvo sušvelninti, o vėliau pasninkų visiškai atsisakyta¹⁴, Lietuvoje tų dienų metu po Pirmojo pasaulinio karo kai kur dar pasninkaudavo ar net nedirbdavo. Balbieriškyje senesni žmonės po Pirmojo pasaulinio karo netgi laikydavosi sauso pasninko. Nevalgydavo ir pieniškų produktų, kiti virdavo neriebiu maistu, grybų sriubą, žirnių košę ir pan. Merkinės sen. Jonionių k. dar XX a. 5-ojo dešimtmečio pradžioje pasninkaudavo valgędami „virtus bulvinukus su aguonomis, kanapėmis, taip pat virė kisielių iš putinų“. Žinoma daug draudimų dirbti, gąsdinimų ūkio nesėkmėmis tiems, kurie nepaiso šių reikalavimų. Draudimai dažniausiai paremti ma-

¹⁰ I.R. Merkienė, *Atmosferos „valdymo“ būdai..*, p. 213.

¹¹ Pasaulio religijos, *Populiarus žinynas*, Vilnius, 1994, p. 366.

¹² *Religijotyros žodynas*, Vilnius, 1991, p. 397; J. Kudirkas, *Velykų šventės*, Vilnius, 1992, p. 13.

¹³ Kad Velykos nustatomos pagal saulės ir mėnulio kalendorių ir pačios vėlyviausios sutampa su Jurginėmis (04 23) rašo ir I.R. Merkienė. Žr.: I.R. Merkienė, *Atmosferos „valdymo“ būdai*, p. 210.

¹⁴ J. Vaišnora, *Marijos garbinimas Lietuvoje*, p. 135–136.

giniu mąstymu ir yra aiškūs magijos liaudiškojo pritaikymo religiniams reikalavimams pavyzdžiai. Pirmiausia tikėta, jog per Kryžiaus dienas „kryžiuosis“, t.y. kryžminsis, augalai¹⁵. Tokie tikėjimai grįsti liaudiškuoju racionalumu, kurio atsiradimas, be abejo, išplaukia iš bendruomenės suinteresuotumo kontroliuoti savo narių elgesį švenčių dienomis. Padarius nuodėmę, kunigas atleis, nusižengėlius bendruomenės reikalavimams veiksmingiau gąsdinti ūkinėmis nesėkmėmis, čia jau gali turėti materialių nuostolių. Plokščių apyl. buvo sakoma, kad nusižengusiojo laukus užpuls pelės, kurmiai; Sintautuose – būsiąs menkas derlius, kirmysiančios bulvės; tvarečėnų teigimu, jei tą dieną ars, tai neaugs javai, kryžiuosis riečiami audeklai, gali ledai išmušti javus, ar tiesiog bus blogas derlius¹⁶, ir atvirksčiai – tie, kurie melsis, gali tikėtis išvengti ledų ir žalos pasėliams¹⁷. Šiomis dienomis pasodintas bulves išvarpys varputis¹⁸. Tikėjimai, susiję su bulvėmis, rodytų, kad draudimų schema pritaikoma naujai atsirandantiems, bet svarbiems ūkyje augalams. Nepaklūstantiems Kryžiaus dienų reikalavimams ir tą dieną neinantiems giedoti užkeldavo ant stogo žagrę, akėčias, roges ar net vežimą, iškrėsdavo kitokių išdaigų, išlygindavo darželį (Žvirgždaičiai). Taigi per patį darbymetį žmonės gaudavo trumpą poilsį, galėdavo atsipalaiduoti nuo kasdienių rūpesčių, susitelkti maldai.

Lietuvoje šios dienos neturėjo vienos šventimo tradicijos. V.Miliaus duomenimis, Aukštaitijoje kryžius lankydamas tuoj po pusryčių, Žemaitijoje – po pietų, o Suvalkijoje – saulei tekant, Seinų krašte ir kai kur Žemaitijoje – vakarop¹⁹. Tačiau tyrimų metu pastebėta, jog vyraujančios tendencijos neryškios. Skirtumai pastebimi ne tik tarp atskirų regionų, bet netgi tarp kaimų, nes svarbiausias šią dieną momentas yra malda prie kryžių, o ėjimo prie jų tvarka, laikas ir kiti reikalai priklausė nuo bendruomenės ir netgi atskirų jos narių susitarimo. Sintautų apyl. valandą ir rinkimosi vietą nustatydamas kaimo seniūnas, per kaimą perleisdamas krivūlę. Atsiradus daugiau raštingų žmonių, vietoj krivūlės siūsdavo raštą²⁰. Pasak J. Petruolio, kupiškėnai prie kryžiaus susirinkdavo pa-

¹⁵ Tai gana dažnas tikėjimas. Žr.: J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189; J. Balys, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, p.12; R. Vaitiekūnaitė, *Žemdirbystės papročiai*, VU ekspedicijos Gražiškiuose medžiaga, ES, b. 1506, l. 6; Ten pat, b. 1112, Apr. 22, l. 36, Pašvitinio apyl.

¹⁶ D. Černiauskiene-Barkauskaitė, *Žemdirbystės papročiai, Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius, 1996, p. 130; LMD I 149 (126), Kaltinėnų apyl.; LMD 474 (837), Tvarečius; I. Seliukaitė, L. Klimka, *Senųjų tikėjimų aidai Tvarečiaus apylinkėse, Tvarečiaus kraštas*, Vilnius, 2001, p. 335; J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 188–189.

¹⁷ J. Balys, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, p.142.

¹⁸ I. Seliukaitė, L. Klimka, *Nerimi nubėgęs gyvenimas, Mūsų kraštas*, 2001, Nr. 13, p. 140.

¹⁹ V. Milius, *Kryžiai ir koplytėlės.., LKMA Metraštis*, t. 11, p. 214.

²⁰ R. Versockienė-Globytė, *Kalendoriniai papročiai nuo Trijų Karalių iki Šv. Jono, Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius, 1996, p. 274.

mušus *bubinu*²¹. Kviesdami į apeigą, mušdami būgną pereidavo per kaimą²². Būgno mušimas, galimas daiktas, nėra vien signalizacijos reikalas. Kaip žinoma, kai kurie muzikos instrumentai turi simbolinę ritualinę prasmę. Būgnas lietuvių kaime būdavo mušamas duodant ženklą ir mirties atveju²³. Taigi Kryžiaus dienos taip pat susijusios, be kitų temų, ir su mirties tema (lankomos kapinės). Ir apskritai pats būgno garsas nėra keliantis optimizmo, o greičiau liūdesį, kraupumą, verčia suklusti ir susimąstyti. Todėl, duodant signalą būgnu, galima atitinkamai nuteikti žmones, susieti apeigą su esminėmis žmogaus būties temomis.

Šakių apyl. Aržuolupių k. gyventojas Orintas, gyvenęs arti kryžiaus, duodavo ženklą su triūba, kartais dar saulei tekant, kaip iš anksto būdavo sutarta. Sintautų apyl. Šmučių k. pūsdavo ragą taip pat arti kryžiaus gyvenantis žmogus²⁴. Įdomios buvo apeigos apie Kantaučius (Plungės r.). Jos vykdavo tik kapinėse. Į kaimo kapinaites maldininkus sušaukdavo mušdami į lentą. Ten giedodavo Visų Šventųjų litaniją, prisimindavo mirusiuosius²⁵. R. Apanavičiaus teigimu, į kapinėse ant medžio šakos pakabintą ilgą lentą per Kryžiaus dienas mušdavo Žemaitijos vakarinėje dalyje. Kapinėse per apeigas vartodavo ir būgnelį²⁶. Žemaitijoje į kapinaites rinkdavosi ir mušdami į noragą, pakabintą sodybos medyje²⁷. Veiviržėnų vls. Liepaičių k. po Pirmojo pasaulinio karo per Kryžiaus dienas eidavo į kaimo vadinamąsias maro kapinaites; ten buvo varpas, aktyvesnis kaimo gyventojas tuo varpu kviesdavo žmones maldai.

²¹ J. Petrusis, Kaimo istorija ir būtovė (Rudikai, Kupiškio val.), *Gimtasai kraštas*, 1941, Nr. 1-2 (29), p. 4.

²² J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189. (Baisogala)

²³ Trimitas buvo vartojamas duodant signalą, tačiau religinėje simbolikoje – tai skelbiantis nelaimę ar šaukiantis į Paskutinį teismą instrumentas, žr.: U. Becker, *Simbolių žodynas*, Vilnius, 1995, p. 284. Galimas daiktas, kad būgnas buvo vartojamas ne tik kaip signalinė priemonė apskritai, bet ir kaip įrankis pranešti žinią apie mirtį ir laidojimo dieną dar XX a. pradžioje. Žr.: A. Vyšniauskaitė, Signalinis būgnas Lietuvos kaime, *Mokslas ir gyvenimas*, 1969, Nr. 6, p. 47-48. V. Juodakis, *Balys Buračas*, Vilnius, 1971, iliustr. Nr. 50; „Vasarojų sėja Jonas Tamošiūnas. Jis turėjo pasidirbęs ir būgną iš šuns odos, kuriuo pranešdavo kaimui, ar kas „dūšią“ atidavė, ar reikia kapinėsna rinktis giedoti, kad ledai pasėlių neišmuštų“ (Kupiškio r. Gendvilių k.); J. Petrusis, Kaimo istorija ir būtovė, p. 4 (Rudiliai, Kupiškio vls.); E. Dulaitienė-Glemžaitė, *Kupiškėnų senovė*, Vilnius, 1958, p. 248; J. Žagrakalys. Iš pasvaliečių buitės, *Kraštotyra*, Vilnius, 1971, p. 169.

²⁴ R. Versockienė-Globytė, min. veik., p. 274.

²⁵ I. Končius, *Žemaičio šnekos*, Vilnius, 1996, p. 219.- Žygaičiuose lenta pririšta prie Agotos koplyčios; J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189. Lietuvoje lentos mušimu į lentą, be kitų tikslų, dažniausiai pranešdavo apie žmogaus mirtį, žr.: G. Vilys, Šiaurės rytų Europos tautų signalinės lentos, *Darbai ir dienos*, t. 25, Kaunas, 2001, p. 78.

²⁶ R. Apanavičius, *Baltų etnoinstrumentologija*, Kaunas, 1992, p. 41.

²⁷ V. Milius, Kryžiai ir koplytėlės., *LKMA Metrašitis*, t. 11, p. 214.

Kryžiai paprastai jau iš vakaro papuošiami gėlėmis, vainikais, tačiau dažnai moterys į procesiją dar nešdavosi gėlių ir net vainikų kryžiams papuošti, kartais dar ir švęsto vandens laukams šlakstyti. Kryžių lankymo tvarka gana skirtinga. Tai priklausė nuo kryžių skaičiaus, jų išsidėstymo kaime ir kitų aplinkybių. Dažniausiai eidavo paeiliui prie kiekvieno kryžiaus. Galėjo kasdien pradėti nuo kito kryžiaus ir t.t. V.Miliaus teigimu, paprastai būdavo aplankomi trys kryžiai²⁸. Pagal tyrimų medžiagą taip dažniau daroma tada, kai kryžių lankymas derinamas su dienų skaičiumi. Sintautų apyl. Žėglių k. pirmą dieną einama prie pirmos kaimo linijos kryžių, kitą – prie antros, o trečią dieną – į kaimo kapinaites. Į šio kaimo apeigas ateidavo gretimo kaimo dvi lietuvių katalikų šeimos, nes ten kiti gyventojai buvo vokiečiai liuteronai²⁹. Apie Punską vieną dieną eidavo prie vieno kryžiaus, kitą dieną – prie kito ir t.t. Kad tokia tvarka XIX a. viduryje buvo, rašė M.Katkus³⁰. Rudikuose (Kupiškio vls.) vieną dieną aplankydavo vieno lauko kryžius, kitą – kito, o trečią – visus kitus sodybų kryžius ir dar nueidavo į kapus³¹. Kurmaičiuose (Kretingos r.) pirma eidavo prie kryžkelės kryžiaus, paskui prie kaimo ir laukų kryžių. Zarasiškiai stengėsi aplankyti kryžius visuose trijuose – žiemkenčių, vasarojaus ir pūdymo laukuose³², tai susiję su buvusios trilaukės žemdirbystės tradicijomis. Tačiau dažniausiai lankomų kryžių buvo daugiau nei trys. Kita vertus, mažuose kaimuose nebūdavo ir tiek. Gana įdomios apeigos buvo Musninkuose. Apėję laukų kryžius, palaukėje sustodavo ir pašventindavo lauką, po to Širvintos upę, kuri irgi buvo visuomet susijusi su kaimo gyvenimu, nes joje žvejojo, girdė arklius ir kitus gyvulius. Jei gu kryžiai stovėdavo ant dviejų kaimų ribos, sueidavo abiejų kaimų žmonės (Plokščiai, Tverečius³³).

Atskiri kaimai turėjo savas tradicines apeigas prie bendrų kryžių. Kartais dalyvaudavo ir kunigas, jei apeigos vykdavo netoli bažnyčios ar retkarčiais tokiomis progomis šventindavo laukus (Simnas, Mažeikių r. Bugenių k., Pakruojo r. Pašvitinio mstl., Simno r. Balbieriškio mstl.). Giedoti galėjo užsakyti kunigas bažnyčioje per pamaldas (Liškiava)³⁴. Tada tikinčiųjų procesija kryžius lankydavo rytą arba pasibaigus pamaldoms, kartais ir pavakary. Kryžiaus dienų procesijai vadovaudavo pamaldesni kaimynai arba vadinamieji maršalai („maršalkos“). Priekyje nešdavo kry-

²⁸ V. Milius, ten pat., p. 214.

²⁹ V. Mačiekus, Kada krivulė po kaimus keliavo, *Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius, 1996, p. 256–267.

³⁰ M.Katkus, *Raštai*, Vilnius, 1965, p. 18.

³¹ J. Petrulis, Kaimo istorija ir būtovė, p. 4.

³² A.Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, p. 81.

³³ A.Bielinis, *Tverečėnų senovė*, ES, b. 277, l. 82.

³⁴ J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 188.

žių, kartais eidavo būgnininkas (skelbė einant procesiją). Balbieriškyje su būgnu procesijos priešakyje eidavo špitolninkas. Miestelyje prie kryžių eidavo procesija iš bažnyčios po pamaldų, bet be vėliavų. Jei miestelyje eidavo ne iš bažnyčios, tada dalyvaudavo ir zakristijonas su vargonininku.

Kapinėse procesiją užbaigdavo dažniausiai Žemaitijoje, tačiau taip būdavo ir Liškiavoje, Baisogaloje, Anykščių r. Juostininkuose³⁵. M. Katkaus teigimu, būgnininkas eidavo procesijoje į kapines per Šeštines, o jei šalia kaimo būdavo kapinės, kartais aplankydavo ir jas. Baisogaloje į kapines eidavo melstis tik trečiadienį³⁶. I. Butkevičiaus duomenimis, ir Žemaitijoje, gyventojams skirstantis į vienkiemius, pradėta laidoti parapiinėse miestelių kapinėse³⁷. Suvalkijoje apie Šakius, Sintautus, kai būdavo pastatytas bendras kaimo kryžius kapinaitėse, apeigas taip pat užbaigdavo kapinaitėse, kartu pasimelsdami už mirusius artimuosius. Maldos kapinaitėse žinomos ir Tverečiaus apyl., čia eidavo giedodami nuo savo kaimo kryžiaus. Dvarykščių kaimo kapinaitėse tarpukaryje melstis ir giedoti susirinkdavo trijų kaimų žmonės. XX a. pabaigoje šiose apeigose dalyvauja jau tik kelios moterys, nes nebeliko gyventojų³⁸. Rytų Lietuvai šis paprotys nėra tipiškas, nors čia, kaip ir Klaipėdos krašte (mūsų duomenimis, ir Suvalkijos pietinėje dalyje – Marijampolės r. pietuose), kaimų kapinaitės dar išliko XX a. antrojoje pusėje³⁹. Netradicinė apeigų eiga po Pirmojo pasaulinio karo buvusi prie Sintautų, kur šalia kelių sodybų kaimo buvo senos apleistos kapinaitės su vieninteliu kryžiumi. Pirmiausiai litaniją pagiedodavo prie kapinaičių kryžiaus, o po to eidavo giedoti prie kaimo kryžiaus (etnologės A. Vyšniauskaitės informacija). Žemaitijoje galėjo tiesiog rinktis į kapines ir suklaupę giedoti⁴⁰. Tai gana artima Šv. Morkaus apeigų kapinėse ceremonija.

Per Kryžiaus dienas būdavo svarbus dvasinio gyventojų susitelkimo pojūtis, nes apeigose dalyvaudavo vis kas nors iš šeimos narių (įvairaus amžiaus), net jei ir jų sodyboje stovėdavo kryžius. Tada pirma pasimelsdavo prie savo kryžiaus, o paskui prisijungdavo prie visos procesijos. Tačiau vargu ar galima sutikti su A. Vyšniauskaite, esą „Kryžiaus dienų pa-

³⁵ J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189–190; *Juostininkai. Kaimas ir žmonės*, sudarė Z. Mačionis, Vilnius, 2001, p. 19.

³⁶ M. Katkus, *Raštai*, p. 20; J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189.

³⁷ I. Butkevičius, Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos, *Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 6, Vilnius, 1971, p. 60. Tiesa, draudimai laidoti kaimo kapinėse be kunigo Žemaičių vyskupijos sinode atsirado jau 1636 m. Žr.: Z. Ivinskis, *Rinktiniai raštai*, t. 4, Roma, 1989, p. 480.

³⁸ V. Milius, Kaimų kapinės, *Tverečiaus kraštas*, p. 422.

³⁹ V. Milius, Kapinės – etnografinių tyrimų objektas, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*, Vilnius, 1972, p. 158.

⁴⁰ Plg.: A. Pakalniškis, *Žemaičiai, Etnografija*, Chicago, 1977, p. 158.

pročiuose randame krikščionybės integruotas baltų kultūros pavasarinių aukojimų liekanas“, lygiai kaip ir Šeštinėse nevertėtų ieškoti prosenovinės gyvulininkų šventės⁴¹, nes aukojimo momentas nėra ryškus, o vyrauja draudimai, prietarai, kurie nėra baltiškojo paveldo liekana. Kryžiaus dienų ir Šeštinių kilmė krikščioniška, nors tikėtina, kad yra ir ankstesnė – iki-krikščioniškų laikų, tačiau ne baltų, o tų kraštų, kur tos dienos formavosi, papročių (pvz., trijų dienų procesijos). Kryžiaus dienų papročiai ir tikslai Lietuvoje yra tie patys, kurie jau buvo tas dienas įvedant (melstis, pasninkauti, nedirbti, prašyti Dievą gero oro ir pan.), būdingi krikščioniškai Europai keli šimtai metų dar iki krikščionybės įvedimo Lietuvoje. Tačiau vietomis papročiai ir apeigos išnyko anksčiau, kitur gyvavo dar iki XX a.

Artimiausios lietuviams yra trijų dienų šventės Vokietijoje prie Reino, kur jų metu meldavo gero oro. Vadovaujami kunigo, gero derliaus prašė vengrai trijų Kryžiaus dienų eisenų metu. Austrų apeigos prieš lietų, audrą, sausrą labiau susietos su Šeštinėmis. Javų derlius rūpėjo apeinantiems laukus su kryžiais Anglijoje. Nuo V a. apeigos, t.y. eisenos po laukus prieš kenkėjus dar išlikusios XX a. Nyderlandų Overeiselo provincijoje⁴². Tačiau daugelyje Europos kraštų apeigos vis dėlto persikelia į Šeštines. Tą dieną šveicarų katalikų procesijos eidavo su kunigu po laukus ir juos šventino. Lužitėnai per Šeštines laikėsi draudimo siūti ar dirbti kitą namų darbą, nes dirbantį gali užmušti žaibas. Tiesa, Jugoslavijos tautose ši diena susijusi su gyvulininkyste. Įvairios apeigos, labiau susijusios su gyvulininkyste, žinomos Italijoje ir kitur⁴³. Nėra tikslų duomenų, bet atrodo, kad ir Lietuvoje XIX a. viduryje tomis dienomis žmonės nedirbdavo su arkliais, nesėdavo laukų, kad „nesikryžiuotų“ javai⁴⁴. Tačiau tokie Kryžiaus dienų papročiai prieš Šv. Morkų, matyt, yra atėję iš Jurginių.

Ilgainiui Kryžiaus dienų apeigos nyko, svarbiausia buvo Šeštinės kaip privaloma šventė. XX a. tokie papročiai ėmė nykti ir Lietuvoje, kai dėl žemės reformos sunykę gatviniai kaimai suardė visas kaimo bendruomeninio gyvenimo tradicijas. Naujai atsiradusiuose vienkiamiuose kaimuose Kryžiaus dienos jau nebešvenčiamos, nors Žemaitijos vienkiamiuose kaimuose šios apeigos buvo gyvos. Nespėjus šventei prisitaikyti prie naujų sąlygų, politiniai 1940 m. įvykiai, netrukus prasidėjęs karas suduoda Kryžiaus dienoms galutinį smūgį. Todėl jos tik kai kur dar buvo švenčiamos ir po 1940 metų, nes tokia vieša ceremonija negalėjo būti toleruojama sovietinio režimo.

⁴¹ A. Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, p. 81.

⁴² *Календарные обычаи и обряды...*, p. 82; 108; 158; 173; 199.

⁴³ Ten pat, p. 28, 185, 241, 267.

⁴⁴ P. Būtėnas, *Iš baudžiovos laikų Vaškuose*, *Mūsų senovė*, Tilžė, 1922, p. 570.

KRYŽIAUS DIENŲ GIESMĖS. Pagrindinė giesmė, kurią giedodavo einanti per kaimą nuo kryžiaus prie kryžiaus procesija, buvo Visų Šventųjų litanija. Giedodavo ir kitas giesmes, pabaigoje visi drauge pasimelsdavo. XX a. žinoma ir speciali giesmė „Pone Karaliau“. Pasak I.R. Merkienės, ji buvo giedama keturias dienas, vėliau dvi paskutines ir galiausiai tik per Šeštines⁴⁵. M.Katkus aprašo giedojimą kaimo gatvėje ir kapinėse per Šeštines; buvo giedama tik Visų Šventųjų litanija, o specifinė giesmė per Kryžiaus dienas buvusi „Pone Karaliau“. Šios giesmės ištakų jis ieško net pagonybėje, nes niekur nematęs užrašytos ar girdėjęs giedant⁴⁶. Tokią mintį tęsia A.Antanaitis. Jis pateikia šios giesmės tekstą, kur prašoma sveikatos ir Dievo malonės, ir teigia, kad tai svarbiausia ceremonijos giesmė. Tačiau, pasak jo, ištikus stichinei nelaimei eidavo prie kryžių giedoti „Pone Karaliau“ ir ne Kryžiaus dienų metu, todėl šių dienų ištakų ieško netgi pagoniškose apeigose ir maldose Perkūnui⁴⁷. Žinant šventės atsiradimo aplinkybes, tokie jo teiginiai yra kaip ir M. Katkaus – romantiška švenčių interpretacija. Literatūroje ir etnografinėje medžiagoje duomenų apie giesmės „Pone Karaliau“ giedojimą per Šeštines neturime. J.Petrulis, rašydamas apie senovę, matyt, XIX a. pabaigą, sako, kad Rudiuose, Kupiškio vls. (reikia manyti, ne tik šiame kaime) per Kryžiaus dienas, jei reikėdavę lietaus, visi giedodavę giesmę „Pone Karaliau, Dieve Abraomo, dovanok mums lietu“⁴⁸, Žygaičiuose litanija, giesmės, taip pat ir „Pone Karaliau“ skirtos prašyti Dievą, kad saugotų pasėlius, duotų gerą derlių⁴⁹, Šeduvos apyl. Pavartyčių k. iki išsikėlimo iš kaimų į vienkiemius, apie 1927–1928 m. šią giesmę pagiedodavo prie kiekvieno kryžiaus, prašydami gero oro, gausaus derliaus, sveikatos⁵⁰. Veiviržėnų vls. Liepaičių k., Rietavo vls. Laužų k. giesmę giedodavo tik esant nepalankiam orui, o Laužų k. trečiadieniais sugiedodavo įvairias Marijos giesmes ir būtinai „Marija, Marija“.

I.R.Merkienė teigia, kad 1913 m. Tilžėje išleistoje giesmių knygoje („Giesmių knyga, arba kantičkos Motiejaus Valančiausio, Žemaičių vyskupo“)⁵¹ „Pone Karaliau“ vadinama „Giesmė ant išprašymo gero oro“ ir

⁴⁵ I.R. Merkienė, *min. veik.*, p. 213.

⁴⁶ M. Katkus, *Raštai*, p. 18–19.

⁴⁷ A. Antanaitis, *Vaikystė Oreluose: prisiminimai*, Vilnius, 1992. p. 40. Pasak autoriaus, jeigu nebūdavo giesmių vadovo, tada per Kryžiaus dienas melsdavosi namie prieš kambarinį kryželį.

⁴⁸ J. Petrulis, *Kaimo istorija ir būtovė*, p. 4.

⁴⁹ J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 189.

⁵⁰ L. Rimavičienė, *Senajo kaimo veidas*, Panevėžys, 2002, p. 22–23.

⁵¹ Giesmynas buvęs gana populiarus, nes jis žmonių įsimintas. Antai K. Šalkauskienė (g. 1915 m.) iš Nevarėnų vls. Nerimdaičių k. teigia, kad XX a. 4-ajame dešimtmetyje visuomet buvo „giedama iš „Kontičkos“, parengtos M. Valančiaus“. – Užr. S. Šilienė, VPU III k. stud. 2001m.

greičiausiai buvus paplitusi po visą Žemaičių vyskupiją prašyti „Dievo pagalbos visose nelaimėse, tačiau iki šiol žmonių atmintyje labiausiai išlikę žodžiai, kuriais prašoma tinkamų orų“, ir toliau pateikia respondentų pasakojimus apie reformatų maldaknygėse maldas nuo audrų⁵². Autorė teisi, kad ši giesmė paplitusi visoje Žemaičių vyskupijoje, tačiau, kaip matėme, ji buvo žinoma plačiau, o giesmės atsiradimo Lietuvoje aplinkybės daug ankstesnės. Antai pagal A.Žirgulį, pirmas giesmės paskelbimas yra liuteronų giesmyne. A.Žirgolio paaiškinimuose M.Katkus knygai teigiama, kad panašaus turinio giesmė randama 1781 m. Karaliaučiuje išleistame giesmyne, sakoma, jog liaudis naudojosi giesmių formulėmis ir pagal reikalą keitė tekstą⁵³. Liaudiškose maldose ir apskritai liaudies tikėjimuose laisvas manipuliavimas temomis ir pan. yra įprastas. Taigi iš I.R.Merkienės teksto įdomu tai, kad nors protestantai nepripažįsta sakramentalijų, tačiau kritišku momentu jomis naudojasi. Toliau autorė rutulioja mintį apie prašymus gero oro. Čia reikėtų atkreipti dėmesį į minėtus A.Žirgolio paaiškinimus dėl giesmių formulių ir jų vartojimo priklausomai nuo situacijos. Tą akivaizdžiai paliudija jau M.Katkus, rašydamas: „Jei per tą laiką per daug lietaus, o stinga giedros, tai vietoj „laimingą rasą“ sako „dovanok mums gerą orą“. Antrą sykį gieda tą pačią „Pone Karaliau“, sakydami: „dovanok laukams derlių“, trečią sykį – „dovanok mums sveikatą“ ir taip toliau pagal pravadninko sumanymą“. Dėl oro, sausros arba lietaus taip prašoma ir Taujėnuose, giedant „Pone Karaliau, Dieve Abraomo“ kapinėse⁵⁴. Prie kapinaičių kryžiaus giedodavo ir apie Sintautus (etnologės A.Vyšniauskaitės informacija). Todėl vienas paminėjimas arba vienos temos konkrečioje vietovėje užrašymas neleidžia sakyti, kad buvo būtent tik tokie siekiai. Apie minėtą giesmės funkcinį universalumą kalba ir toks faktas, kad šią giesmę, kuri skambėjo taip:

*Viešpatie Karaliau, Abraomo Dieve,
Dovanok mums laisvę ir atitolink priešą,
Kad pažintų žmonės Tave, jog esi Tu mūsų.
Pasigailėk, pasigailėk. Pasigailėki savų sutvėrimų,
Kuriuos atpirkai brangiu krauju savo*⁵⁵,

giedojo vežami į Sibirą tremtiniai. Pranė Vileitaitė iš Adučiškio apyl. Linkonių k. pasakoja, kad 1945 m. ešelonui pakeliui sustojus trims dienoms

⁵² I.R. Merkienė, Atmosferos „valdymo“ būdai..., p. 214.

⁵³ A. Žirguly, Paaiškinimai, kn.: M. Katkus, *Raštai*, p. 565.

⁵⁴ M. Katkus, *Raštai*, p. 18; J. Balys, Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai, p. 142.

⁵⁵ Galima manyti (apie tai gali pasakyti tautosakininkai), kad giesmėje yra ir kitos giesmės „O Dieve geriausias, Karaliau ramybės“, atsiradusios Pirmojo pasaulinio karo audros ir atspindėjusios jo baisumus, ištakas. Plačiau: V. Ivanauskaitė, Ilgi ir vingiuoti giesmės keliai, *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 2, p. 47. Straipsnyje autorė papildoma V. Vitkaus samprotavimus dėl šios giesmės gyvavimo ir autorystės Sibiro tremtyje. Žr.: V. Vitkus, Kas giesmėn sudėta, *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 1, p. 56.

ji paprašė kitų vagonų moteris padėti šią giesmę sugiedoti. Respondentės teigimu, giesmę reikia giedoti tris kartus. Tremtinėms tai padaryti nepavyko, nes atėjęs sargybinis (tremtinės nuomone, jis pasirodė esąs lietuvis) nutraukė giedojimą ir visas suvarė į vagoną⁵⁶. Kadangi Kryžiaus dienos, kaip ir Maldavimų dienos, pirmiausiai genetiškai susijusios su prašymu Dievo palaimos derliui, apsaugos nuo gamtos stichijos, tad minėta giesmė atitiko žmonių lūkesčius ir galėjo būti panaudota ekstremaliais atvejais. Tačiau pagrindinė giesmė per Kryžiaus dienas buvo Visų Šventųjų litanija, o „Pone Karaliau“, matyt, ne visur buvo giedama⁵⁷.

ŠVENTO MORKAUS DIENA. Šv. Morkus – žemės ir derliaus globėjas. J. Balio nuomone, laukų apėjimo ratu paprotys bei tikslai atėję iš ikirikščioniškų laikų, o IV a. popiežius Liberijus nustatė krikščionišką tokios apeigos datą Šv. Morkaus dieną (balandžio 25), vėliau Orleano Sinodas toms apeigoms paskyrė tris dienas. Popiežius Grigalius Didysis nustatė visas apeigų smulkmenas ir maldas⁵⁸. Taigi pirmosios pavasarinės kryžiaus lankymo tradicijos pirmiausiai susijusios su Šv. Morkumi. Tačiau įsigalėjus Kryžiaus dienoms prieš Šeštines, Šv. Morkaus dienos šventimo tradicijos neišnyko, nors trijų dienų šventimo nebeliko. Matyt, dėl to ryšio ir tikslų bendrumo (laukų ir derliaus apsauga bei gausinimas) ši diena liaudiškame švenčių kalendoriuje dažnai buvo vadinama Kryžiaus diena („Kryžiovos“). Dauguma draudimų yra susiję su žemės ūkio darbais, kuriuos vengdavo dirbti, o nepaklūstantys reikalavimui galėjo tikėtis nesėkmių su derliumi ar blogai augt pasėtos tą dieną kultūros⁵⁹. Dirbantys tą dieną žemę gali sulaukti, kad ledai javus išmuš (Aukštadvaris, Kabeliai, Zapyškis), užpuls javus kirmėlės (Aukštoji Panemunė), kurmiai raus laukus (Veliuona), kurmiai raus ir bus piktžolėti laukai (Alvitas), būsį paskutinis su darbais (Širvintos)⁶⁰. Apskritai šios dienos tikėjimai ir apeigos gana artimi apeigoms prieš Šeštines. Šv. Morkaus dieną dažniausiai melstasi kapinėse, taip pat prie kryžių. Antai Vilkaviškio r. Paežerių apylinkėje į kapinaites eidavo vyrai pagiedoti dėl javų⁶¹. Raitinikiškių vyrai ir moterys į kapines eidavo dar prieš saulės tekėjimą. Saulei tekant, giedodami litaniją dėl gero derliaus, eidavo dar ir po Antrojo pasaulinio karo; šeštajame dešimtmetyje to papročio jau nebeliko. Vadovaudavo so-

⁵⁶ Užrašė R. Rumbutyte, VPU III k. stud. 1998 m. Adučiškyje.

⁵⁷ Pasak V. Miliaus, ji giedama apeigų pabaigoje. Žr.: V. Milius, Kryžiai ir koplytėlės lietuvių liaudies papročiuose, p. 214.

⁵⁸ J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 188.

⁵⁹ Ten pat, p. 186–187.

⁶⁰ J. Balys, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, p. 8; 122.

⁶¹ A. Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, p. 75; LMD I 660(42), Tverečiaus apyl.; R. Židelytė, *Sėjos darbai ir papročiai*, VUB RS, f. 169, b. 330, l. 13.

džiaus giesmininkai⁶². Šakių apyl. giedodavo prie kaimo kryžių. Tverėčiai dėl derliaus meldėsi taip: vyrai lankė laukų kryžius, moterys – prie namų⁶³.

Nors per Šv. Morkų negalima dirbti, kai kur moterys tą dieną sėdavo morkas (gal dėl sąskambio Morkus – morkos). Sakydavo, į lauko galą reikia įkalti kuolą, kad morkos būtų tokios pat stambios (Tverėčius, Taujėnai). Arba atvirksčiai – nereikia dėti kuolų ten, kur sėsi, tik tada jos bus didelės (Tverėčius). Merginos tą dieną sėdavo rūtas⁶⁴. Kitur morkas sėti vengta (Varėnos r.). Taigi Šv. Morkaus diena lietuvių darbuose siejama su žemės darbais.

Lenkams Šv. Morkus – žemės globėjas. Tai matyti patarlėse, susijusiose su tikėjimais tą dieną pradėti ar baigti įvairių kultūrų sėją. Draudžiama kepti duoną (vėlgi sąsajos su derliumi), nes lauks sausra. Mozūrijoje prie Narevo – „jaučių diena“, jais negalima arti, nes sunyks. Moterys į bažnyčią kaip auką nešė sūdytą jautieną, kiaušinius. Jaučių ir kitų darbinių gyvulių dieną turėję ir rumunai. Dirbant jaučiais, jie galėjo susirgti ar nukentėti nuo plėšrūnų. Tą dieną arė arkliais, o jei būtinai tekdavo dirbti jaučiais, moterys turėjo saugotis sunkių darbų, kad nepakenktų gyvuliams. Pietų Suomijoje su Šv. Jurgio ir Morkaus dienomis susijusi žemdirbystės darbų pradžia. Mediniuose kalendoriuose Šv. Morkaus diena žymima plūgu⁶⁵. Todėl netiksliai A. Vyšniauskaitė teigdamą, jog šventasis tik Lietuvoje ir Lenkijoje buvo laikomas žemės ir derliaus globėju. Lietuvių praktikoje, nors ši diena eina tuoj po Jurginių, vis dėlto, skirtingai nuo daugelio Europos tautų, Šv. Morkaus diena nėra buvusi gyvulininkystės šventė, todėl abiejų šventųjų dienas sieti⁶⁶ gana rizikinga. Kaip matėme, Šv. Morkaus dienos papročiai artimesni Kryžiaus dienoms, o tam tikrų paralelių galima rasti tarp visų švenčių.

Gana originalūs Šv. Morkaus šventimai iš baudžiavos dienų, t.y. apie XIX a. vidurį, likę žmonių atmintyje Vaškuose. Ten dvarininko nurodymu žmonės susirinkdavo dvare rytą ir giedodami eidavo į kapines. Taip darydavo tris kartus per dieną. Giedojimui vadovaudavo „pramatoris“ A. Braždis. Grįžusi į dvarą eisena gaudavo iš pono degtinės „lig pasigeriant“, duonos kepalą pietums ir vėl eidavo į kapines. Ir taip kiekvieną kartą vaišinant kai kurie visiškai „nusivaišindavo“. Kartais „pramatoris“ neįstengdavo pats prieš kalną įeiti į kapines. Taip būdavo ir Kryžiaus

⁶² V. Ulčinskis, *Raitininkų kaimas*, Vilnius, 1995, p. 125.

⁶³ I. Seliukaitė, L. Klimka, *Senųjų tikėjimų aidai Tverėčiaus apylinkėse, Tverėčiaus kraštas*, p. 335.

⁶⁴ J. Balys, *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai*, p. 108; J. Balys, *Lietuvių kalendorinės šventės*, p. 187; A. Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, p. 75.

⁶⁵ *Календарные обычаи и обряды...*, p. 131; 214–215; 311.

⁶⁶ A. Vyšniauskaitė, *Mūsų metai ir šventės*, p. 75.

dienomis, kai tris dienas baudžiauninkai galėjo švęsti ir gaudavo išger-ti⁶⁷. Sunku pasakyti, ar tokie pasakojimai tikslūs, tačiau tekste yra keletas įdomių vietų – tai, kad per Šv. Morkų buvo einama tris kartus per dieną į kapines ir baudžiauninkų girdymas. Žmonių girdymo priežastys neaiš-kios. Gal norėta atitraukti juos nuo darbų, nes einantiems baudžiamą valstiečiams sunku rasti laisvo laiko savam ūkiui, taigi kad nedirbtų tomis dienomis, bandydavo „originaliai“ juos paskatinti švęsti. Juolab kad, kaip toliau rašo autorius, dvare degtinės buvę pakankamai, nes dvarinin-kai turėję bravorus ir visokiomis progomis jos duodavę.

Taigi nors XX a. Šv. Morkaus šventimas nėra visuotinis, tačiau dar netolimoje praeityje tai buvo gyva tradicija, kur matome ir neigiamų reiškinių. Apskritai šioje šventėje vyrauja žemdirbiški valstiečių siekiai, nors pagrindas yra krikščioniškas – Šv. Morkaus dienos tradicija.

IŠVADOS. Kryžiaus dienų atsiradimo ir įsitvirtinimo metu šalia krikščioniškų tikslų buvo ryškūs ir žemdirbiški siekiai, atsiradę dėl objektyvių priežasčių. Prasti darbo įrankiai, auginamos nederlingos javų veislės, piktžolės, kiti kenkėjai, taip pat ir gamtos stichijos daroma žala vertė žemdirbį ieškoti būdų apsaugoti derlių, o drauge ir savo gyvenimą nuo nuolatos gresiančių pavojų. Tikėjimas Dievu ir Jo globa integravo į Kryžiaus dienų apeigas žemdirbiškus papročius, papildytus magijos elemen-tais ar netgi prietarais. Dėl tokios įvairios kilmės papročių simbiozės su-siformavo realybė, organizuojama ir kontroliuojama kaimo bendruomenės. Krikščioniškų ir žemdirbiškų siekių santykis apeigose nebuvo pastovus, kartais (ypač blogais metais) vyraudavo žemdirbiški tikslai. Tačiau abiejų tikslų organiškasis sutapimas palaikė Kryžiaus dienų gyvybingumą ir reikalingumą. Nes pagrindas visuomet išliko krikščioniškas ir jį palaikė Bažnyčia.

Padėtis keičiasi XX a. Naujos technologijos, aktyviau pasiekiantys kaimą racionalieji ūkininkavimo būdai, pagaliau švietimo įtaka apskritai pakirto žemdirbiškų papročių ir maginių motyvų gyvavimo ūkinėje veikloje šaknis. Naikinant gatvinius kaimus ir pereinant prie vienkimių sistemos natūraliai nyko apeigos ir papročiai, kurie iki tol buvo kontroliuojami kaimo bendruomenės. XX a. bendruomeniniame kaimo ir apskritai žmonių gyvenime ima silpnėti religijos įtaka. Dėl šių priežasčių nepavyko bandymai aktualizuoti tradicijos, kaip ir daugelio viešo (ir ne tik) religinio gyvenimo formų, po Nepriklausomybės atkūrimo. Senųjų gyventojų pastangomis pavyko atkurti Kryžiaus dienų prieš Šeštines reli-gines apeigas kai kuriose Lietuvos vietovėse, įtraukiant į ceremonijas Bažnyčią. Musninkuose šiomis dienomis eina procesija iš bažnyčios prie

⁶⁷ P. Būtėnas, *Iš baudžiamos laikų Vaškuose*, p. 570.

Kernavės gatvės gale esančio kryžiaus. Tačiau silpstant senosios kartos fiziniams jėgoms tradicija atgijo laikinai. Yra etnografinių duomenų apie Plokščiuose, Punsko, Seredžiaus apylinkėse vykusias apeigas. Pagaliau tradicijos gaivinimą riboja ir nauja realybė, atsiradusi sovietmečiu – kuriant gyvenvietes sunaikinti vienkieminiai ir netgi išlikę gatviniai kaimai. Su sodybomis išnyko didžioji dalis kryžių, kiti netaisomi ar netgi sąmoningai naikinami prarado deramą vietą ne tik lietuviško kaimo peizaže, bet ir daugelio žmonių dvasiniame gyvenime.

Kryžiaus dienos per Šv. Morkų, buvusios reikšmingesnės XIX a., po Pirmojo pasaulinio karo neturėjo aiškesnės perspektyvos. Jų tikslai buvę žemdirbiški, tačiau mažiau susiję su kaimo bendruomene, o labiau su individualia žmonių veikla, kapinėmis, kur vykdavo apeigos. Silpnesnis šventės bendruomeniškumas, matyt, buvo pagrindinė priežastis (ir dėl bendrumo su Kryžiaus dienomis prieš Šeštines), dėl kurios dalis papročių prarado prasmę, o kiti, matyt, kaip ir Vakarų Europoje, persikėlė į Jurgines.

Įteikta 2002 m. kovo mėn.

LITERATŪRA

- Antanaitis A., *Vaikystė Obeliuose: prisiminimai*, Vilnius, 1992.
 Apanavičius R., *Baltų etnoinstrumentologija*, Kaunas, 1992.
 Balys J., *Lietuvių kalendorinės šventės*, Vilnius, 1993.
 Balys J., *Lietuvių žemdirbystės papročiai ir tikėjimai. Lietuvių liaudies tradicijos*, Silver Spring, MD, 1986.
 Becker U., *Simbolių žodynas*, Vilnius, 1995.
 Būtėnas P., *Iš baudžios laikų Vaškuose, Mūsų senovė*, Tilžė, 1922.
 Butkevičius I., *Lietuvos valstiečių gyvenvietės ir sodybos, Iš lietuvių kultūros istorijos*, t. 6, Vilnius, 1971,
 Černiauskienė-Barkauskaitė D., *Žemdirbystės papročiai, Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius, 1996.
 Dulaitienė-Glemžaitė E., *Kupiškėnų senovė*, Vilnius, 1958.
 Ivanauskaitė V., *Ilgai ir vingiuoti giesmės keliai, Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 2.
 Ivinskis Z., *Rinktiniai raštai*, t. 4, Roma, 1989.
 Juodakis V., *Balys Buračas*, Vilnius, 1971.
 Juostininkai. *Kaimas ir žmonės*, sudarė Z. Mačionis, Vilnius, 2001.
 Katkus M., *Raštai*, Vilnius, 1965.
 Končius I., *Žemaičio šnekos*, Vilnius, 1996.
 Kudirka J., *Velykų šventės*, Vilnius, 1992.
Lietuvių enciklopedija, t. 13, Boston, 1958,

- Mačiekus V., Kada krivūlė po kaimus keliavo, *Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius, 1996.
- Mardosa J., Kaimo religinio gyvenimo formos ir funkcijos XX a. pirmojoje pusėje, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, Vilnius, 1999.
- Merkienė I.R., Atmosferos „valdymo“ būdai Lietuvoje XX a. pirmojoje pusėje: etnokultūrinio tapatumo savybės, *Etninė kultūra ir tapatumo išraiška*, Vilnius, 1999.
- Milius V., Kapinės – etnografinių tyrimų objektas, *Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais*, Vilnius, 1972.
- Milius V., Kryžiai ir kopyltėlės lietuvių liaudies papročiuose, *LKMA Metraštis*, t. 11, Vilnius, 1997.
- Pakalniškis A., Žemaičiai, *Etnografija*, Chicago, 1977.
- Pasaulio religijos, *Populiarus žinynas*, Vilnius, 1994.
- Petrulis J., Kaimo istorija ir būtovė (Rudikai, Kupiškio val.), *Gimtasai kraštas*, 1941, Nr. 1–2 (29).
Religijotyros žodynas, Vilnius, 1991.
- Rimavičienė L., *Senajo kaimo veidas*, Panevėžys, 2002.
- Seliukaitė I., Klimka L., Senųjų tikėjimų aidai Tverėčiaus apylinkėse, *Tverėčiaus kraštas*, Vilnius, 2001.
- Seliukaitė I., Klimka L., Nerimi nubėgęs gyvenimas, *Mūsų kraštas*, 2001, Nr. 13.
- Vaišnora J., *Marijos garbinimas Lietuvoje*, LKMA: Roma, 1958, Nr. 5.
- Versockienė-Globytė R., Kalendoriniai papročiai nuo Trijų Karalių iki Šv. Jono, *Sintautai, Žvirgždaičiai*, Vilnius, 1996.
- Vilys G., Šiaurės rytų Europos tautų signalinės lentos, *Darbai ir dienos*, t. 25, Kaunas, 2001.
- Vitkus V., Kas giesmėn sudėta., *Liaudies kultūra*, 2002, Nr. 1.
- Vyšniauskaitė A., Signalinis būgnas Lietuvos kaime, *Mokslas ir gyvenimas*, 1969, Nr. 6.
- Vyšniauskaitė A., *Mūsų metai ir šventės*, Kaunas, 1993.
- Žirgulys A., Paaiškinimai, kn.: M. Katkus, *Raštai*, Vilnius, 1965.
Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Весенние праздники, Москва, 1977.

KREUZTAGE IM 20. JHRH.: CHRISTLICHE UND BAUERLICHE TRADITION

Zusammenfassung

Bis zur Mitte des 20. Jhrh. In Litauen, im Territorium jeden Dorfes standen manche Kreuze, die in dem individuellen und kollektiven religioessen Leben der Menschen wichtig waren. Die Hauptzeremonien an den Kreutzen vollzogen sich waehrend der Kreuztage, die in der christtlichen Welt am 25. April (Heili-

ger Morkus) auch 3 Tage vor Christi Himmelfahrt gefeiert wurden. In Europa sind die Kreuztage von der Mitte des 1. Tausendjahrs nach Chr. bekannt. In Litauen werden die Kreuztage zum ersten Mal 1525 in Wilnius erwahnt, von wo sie allmaehlich in allen Kirchen Litauens sich verbreitet haben und in den Doerfern ohne Geistliche mit dem kollektiven Flehen der Einwohner an den Kreuzen gefeiert wurden.

In dem Artikel werden vor allem die Kreuztage vor Christi Himmelfahrt, ihre Zeremonien, ihr Verlauf und Ziele analysiert. Man kommt zur Schlussfolgerung, das es keine einheitliche Tradition der Feierung in Litauen gibt, es gibt auch keine klare regionale Grenzen. Der Verlauf der Kreuztage hing von der Dorfgemeinde ab. Manche Doerfer hatten ihre eigene Sitten. Es gibt viele Unterschiede auf den ethnographischen Regionen in bezug auf die Zeit der Zeremonie. In Hochlitauen (Aukstaitija) wurden die Kreuze sofort nach dem Fruestuck, in Niederlitauen (Zemaitija), nach dem Mittagessen und in Westlitauen (Suvalkija) mit dem Sonnenaufgang besucht. Zur Zeit der Zeremonie wurde im ganzen Litauen Litanei der Aller Heiligen gesungen. Besonders in Zemaitija und Aukstaitija ist auch spezieller Gesang der heutigen Tage „Herr Koenig“ bekannt.

Das Erwachen der Kreuztage war der Ausdruck der Religiositaet der Einwohner. Doch mit dem Befinden und Festigen der Kreuztage in Europa waren neben der christlichen Ziele auch baeuerliche Ziele deutlich. In Litauen wurden diese Sitten uebergenommen und noch nach dem. 1.Weltkrieg die Leute in manachen Orten sagten sich vom Fleisch und von der schweren Arbeit los. Die kirchlichen Forderungen wurden mit den Aktualien des baeuerlichen Lebens vereinbart. Es gibt viele Verbote wegen der Arbeit, Warnungen von den wirtschaftlichen Schwerfallen. Sehr oft stuetzen sich die Warnungen auf das magische Denken und sind echte Beispiele der volkstuemlichen Magie in der Religion. Die Beziehung der christlichen und bauerlichen Bestrebungen war in den Zeremonien nicht staendig, manchmal (besonders bei der schlechten Ernte) herrschten die bauerlichen Ziele. Doch das organische Zusammenfallen der beide Ziele sicherte die Lebendigkeit und Notwendigkeit der Kreuztage. Der Grund blieb aber christlich und wurde von der Kirche unterstuetzt.

In dem Artikel wird auch das mangelhafte Material ueber das Feiern des Heiligen Morkus eroertert. Die Kreuztage waehrend des Heiligen Morkus waren nur im 19. Jhrh. von Bedeutung und nach dem 1. Weltkrieg verloren an die Verbreitung und eine deutliche Perspektiv. Im Dorf waren ihre Ziele mehr bauerlich aber weniger mit der Dorfgemeinde verbunden, schwaecher war auch die Gemeinschaftlichkeit des Festes. Im 20. Jhrh. waehrend des Heiligen Morkus in Litauen, wird man in manchen Orten an den Kreuzen und auf dem Friedhof gesungen.

Im 20. Jhrh. schwinden die baerlichen Sitten und magische Motiven und bei der Uebergang zum System der Einzelhoeffe schwinden naturell alle gemeinschaftliche Zeremonien und Sitten. Im 20. Jhrh.wird der religioesse Einfluss im Leben der Dorfgemeinde und ueberhaupt der Menschen immer schwaecher, und erstens solche kollektive Formen des religioesen Lebens, wo eine wichtige bauerliche Tradition ist. Endgueltig verschwand das Feiern der Kreuztage mit

dem Verbot des Sowjetmachts der kollektiven religiösen Zeremonien. Mit dem Gruenden der Siedlungen wurden Einzelhoeffe und sogar Strassendoerfer vernichtet, die frueehr von der Dorfgemeinde kontrolliert wurden und als Ort der allgemeinen religiösen Zeremonien gilt. Das Versuchen die Kreuztage nach dem Erschaffen der Unabhaengigkeit in Litauen wiederfeiern war ohne Erfolg,es blieben nur einzelne Beispiele der religiösen Ausdruck.